

A kötetet ÖRDÖG FERENC onomatodialektológiai – vagy javaslatát követve: névdialektológiai – írása zárja (127–33). A szerző két, egymástól távoli terület, Kalotaszeg és Zala családnévtípusait veti össze, számos eltérést mutatva ki közöttük. Ezzel meggyőzően bizonyítja az általa javasolt szemléletmód létjogosultságát. Mivel azonban egyelőre kevés az egy-egy tájegység teljes családnévanyagát felölelő gyűjtés és feldolgozás, a meg-lévők szempontjai pedig nincsenek összehangolva, egyelőre korainak ítéli meg annak alkalmazását. A tanulmányhoz melléketben egy táblázat is tartozik, amely a bemutatott névtípusok közül kettőnek a megjelenését ábrázolja a vizsgált településeken.

Összefoglalóan megjegyezhetjük, hogy a 2010. évi tanácskozás hasznos és fontos szempontokkal gazdagította a magyar névföldrajzi kutatásokat. Ugyanakkor az is kiderült, milyen sok teendő áll még a kutatók előtt: az előadások sokfélesége nemcsak arra világított rá, hogy mennyiféle alkalmazási lehetőség rejlik a családnevek dimenzionális vizsgálatában, hanem arra is, hogy a több irányban, különböző vidékeken folytatott gyűjtések és feldolgozások szempontjai meglehetősen eltérnek egymástól. Ezek összehangolása alapvető szükséglet, hiszen enélkül eleve lemondunk az összevetés lehetőségéről. Azzal, hogy felhívta erre a figyelmet, a tanácskozás és a kötet máris elérte első célját; a távlati cél, az itt jelzett feladatok elvégzése azonban még előttünk áll; ahogyan MIZSER LAJOS saját kutatása kapcsán megfogalmazta: van tennivalónk bőven.

SLÍZ MARIANN

VÖRÖS FERENC: CSALÁDNEVEK TÉRKÉPLAPJAINAK NYELVFÖLDRAJZI VALLOMÁSA

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 235.
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2010. 221 lap**

1. A nyelvföldrajz mint szemlélet és vizsgálati módszer – GEORG WENKER ötlete és kutatásai révén – a nyelvjárástudományban született meg. Az 1870-es években Németországban kezdődött el, 1881-ben pedig WENKER munkájaként megjelent a világ első nyelvatlása. A nagyszerű kezdeményezés hamarosan követőkre talált Franciaországban is. Az első francia nyelvatlást GILLIÉRON készítette el, de az ő nevéhez fűződik a nyelvföldrajz elméletének, alkalmazásának kidolgozása is. A nyelvföldrajzi problematika a 19. század végétől egyre inkább teret nyert Európában és később Magyarországon is.

Hazánkban az első nyelvföldrajzi térképek és tanulmányok elkészítése – részben a múlt század elején, részben a két világháború között – MELICH JÁNOS, HORGER ANTAL és CSÚRY BÁLINT munkásságához kapcsolódik. MELICH JÁNOS egy úttörő jelentőségű eljárásról, amellyel más országokban tevékenykedő (pl. nyelvatlaskutatással foglalkozó) nyelvészeket is megelőzött, a KISS JENŐ által szerkesztett „Magyar dialektológia” (Bp., 2001) című kötetben a következőket olvashatjuk: „A nyelvföldrajz magyar előfutárai között tartjuk számon a neves szlavistát és nyelvtörténészt, Melich Jánost, aki korát megelőzve már a századfordulón nyelvi térképeket mellékelte jövevényező-vizsgálataihoz a *Szláv jövevényiszavaink* (1903–1905) c. könyvéhez” (112).

A nyelvföldrajzi gondolat és problematika, miként más országokban, idővel nálunk is kiszélesedett, és a nyelvtudomány több területére (így a névtanra) is kiterjedt. A hely- és személynévek nyelvföldrajzi szempontú felhasználásáról JUHÁSZ DEZSŐ – a szóban forgó kérdéskör egyik legjobb ismerőjeként – az említett „Magyar dialektológia” című kiadványban lényegre törő összefoglalást adott (119–23).

A hely- és személynévek kutatása Magyarországon lényegében véve a 19. század második felében kezdődött el, és a századfordulót követő évtizedekben – sok szállal kapcsolódva a nyelv- és településtörténeti szempontú vizsgálódásokhoz – a névtudománynak mind a két részterületén sikeres feldolgozó munka bontakozott ki. A 20. század második felében pedig elsősorban a földrajzi nevek gyűjtésével és megjelentetésével – nagyszámú megyei és járási helynévkötet kiadásával – olyan kimagasló eredmények születtek hazánkban, amelyekre a névtanosok Európa-szerte fölfigyeltek. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan jelentős munkálatok folytak a személynévek vizsgálatában is. Minderről többek közt HAJDÚ MIHÁLY „Személynévkutatásunk 1960 és 1967 között” című írásában (MNY. 1969: 93–104, 239–51) és a veszprémi névtudományi konferencián „Személynévkutatásunk helyzete és feladatai” címmel tartott előadásában számolt be (MNYTK. 160: 17–32). Az 1970-es évektől napvilágot látott kiadványok közül csak kettőt emelek ki: ÖRDÖG FERENC „Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén” című impozáns monográfiáját és B. GERGELY PIROSKA „A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata” című kiváló feldolgozását.

Azóta két-három évtized telt el, s az eddig napvilágot látott személy- és helynévkiadványok száma tovább gyarapodott. Ez a körülmény még szélesebb alapot, újabb lehetőséget nyújt a különböző célú névtani kutatások számára, bőven akad azonban még megoldásra váró teendő is. Az egyik feladatra, egy családnévkataszter elkészítésének fontosságára, sürgős voltára HAJDÚ MIHÁLY hívta föl a figyelmet, mégpedig arra is utalva, hogy egy ilyen összeállítást a névtan mellett különböző tudományágak (így pl. helytörténet, településföldrajz, néprajz) művelői is hasznosítani tudnának, sőt az még a közigazgatás számára is felhasználható lenne. (L. részletesebben HAJDÚ MIHÁLY: Az újabbkori személynévek kutatásának módszerei. In: HAJDÚ-PUSZTAI szerk., A magyar nyelv kutatásának és oktatásának módszertani kérdései. Nyelvtudományi Dolgozatok 6. Bp. 35–53.) A HAJDÚ MIHÁLY kifejtette teendő és a további kutatási lehetőségek megvalósításához – elsősorban a nyelvészeti szempontú felhasználhatóságát, ezenkívül más tudományterületekben való hasznosíthatóságát tekintve is – VÖRÖS FERENC „Családnevek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása” című kiadványa, valamint kutatói tevékenysége is biztató előrelépés a személynévek vizsgálatában.

2. A kötet bevezetésében a szerző kellő alaposággal indokolja a választott téma aktualitását (9–14), kiemelve azt a szempontot is, hogy a családnévkataszter összeállítása mellett ugyancsak nagyon hasznos és fontos feladat a vezetéknévek atlaszának elkészítése is, hiszen a „nyelvészekon kívül számtalan más kutatási terület tudná hasznosítani a családnévkataszter és -atlasz kínálta lehetőségeket. Közöttük említhetjük mindenekelőtt a történészeket, de egyes kérdések megválaszolásához a honismerettel, néprajzzal, népi-ségtörténettel, kisebbségkutatással, kontaktológiával, migrációs kérdésekkel foglalkozó szakemberek is fel tudnák használni munkájukhoz. Rajtuk kívül bárki érdeklődő információkat meríthetne belőle a családfakutatáshoz, amely nemcsak a szakemberek, de laikusok érdeklődésére is számot tarthatna” (9).

A továbbiakban VÖRÖS FERENC részletesen szól arról, hogy miként született meg a családnevek atlasszerű feldolgozásának ötlete, s hogy milyen feladatok, feldolgozási lehetőségek merültek föl – a nyelvföldrajzi szempontok (kezdetben főképpen a nyelvjáráskutatásban való) figyelembevételétől a számítógépes technika gyors ütemű fejlődéséig – ahhoz, hogy kutatási célját megvalósíthassa. Mindenekelőtt számba veszi azokat az okokat, amelyek – a kétségtelenül igen jelentős eredmények mellett – a családnév-földrajz kibontakozását ténylegesen hátráltatták. Ezeket az okokat a következőképpen foglalta össze: „A személynevek névföldrajzában [...] hiányolt döntő fordulat elmara-dásának [...] részben szubjektív, részben objektív okai vannak. [...] a szubjektív okok közül [...] említjük azt aényt, miszerint a családnevekkel foglalkozó névtanosok idősebb nemzedéke máig nem vagy csak alig barátkozott meg a térinformatika kínálta lehetőségekkel; a fiatalabbak viszont kellő tapasztalat híján még nem mertek belevágni ekkora vállalkozásba. Az objektív okok közül feltétlenül ki kell emelnünk: egy-egy nagyobb földrajzi térség családnév-földrajzának adekvát kutatása mindenképpen megköveteli, hogy a térképre viendő korpusz valóban reprezentatív legyen. Ezzel kapcsolatban feltétlenül megjegyzendő, hogy a magyarországi családnév-földrajz kutatása előtt ténylegesen akkor nyílt meg az út, amikor a központi nyilvántartásokat elektronikusan kezdték tárolni, s a közérdekű adatkezeléshez a törvényi háttér is megteremtődött” (12–3).

Már ebben a fejezetben kitér a szerző a családnév-kutatás két olyan alapvető művére, mint KÁZMÉR MIKLÓS „Régi magyar családnevek szótára” című könyve és HAJDÚ MIHÁLY „Családnevek enciklopédiája” címmel 2010-ben napvilágot látott impozáns monográfiája. Elemzéseiben többször is hivatkozik a szerző mindkét kiadvány kutatási eredményeire. Abból a szempontból értékeli ezeket, hogy a bennük közzétett adatbázis milyen mértékben szolgálhat alapul a névföldrajzi vizsgálatokhoz, s azt állapítja meg, hogy minden értékük ellenére az elemzésükből levonható következtetések nem minden szempontból elég meggyőzőek (13–4). Ezt követően pedig vizsgálódásainak hazai és külföldi előzményeit foglalja össze. Mivel a külföldi kutatásokról egyik dolgozatában már részletesen beszámolt, ezért a szóban forgó kiadványában lényegre törően, vázlatosabban tekintette át a németországi, az olasz, a szlovákiai, az ír és a finnországi családnév-tanulmányok legfontosabb eredményeit (14–7).

„A korpusz forrása, nagysága és főbb jellemzői” című fejezet (17–9) a 2009. január 1-jei állapot szerinti elektronikus adatbázis feldolgozásának sajátos, meglehetősen bonyolult kérdéskörét tartalmazza. „A térképlapok felhasználási területei” címmel összefoglalt problematika (19–20) azt emeli ki, hogy munkájában a „feldolgozottság mértéke jelenleg leginkább a lexikális típusok és a különféle alaki és ortográfiai változataik visszakeresését és egymáshoz rendelését teszi lehetővé” (20). Az ezután következő részek (20–31) pedig a mennyiségi mutatók felhasználásának elvi-módszertani kérdéseit tárgyalják, s így együttesen mintegy bevezetőül szolgálnak a családnevek különböző típusainak részletes elemzéséhez. Összességében a vizsgálatra kiválasztott családnevek elemzése és térképeken történő bemutatása képezi a kiadvány gerincét (31–213), ezen belül pedig a szerző a következő kisebb-nagyobb csoportokat különíti el: „Lexikális típusok” (31–131), „Morfológiai típusok” (131–47), „Szemantikai párhuzamok” (147–73), „Hangtani jelenségek” (174–89), „Ortográfiai jelenségek” (189–204) és „Onomatodialektológiai vizsgálatok” (204–13). A kiadványt a felhasznált szakirodalom zárja (214–21).

Úgy ítélem meg, hogy az elemzett vezetékneveket a szerző jól megválasztott kategóriák szerint tárgyalja, azt is figyelembe véve, hogy a hat főcsoport névanyaga további kisebb egységekre tagolható. Így például a lexikális típusban a természetes családnév-állománynak magyar eredetű és jövevényrétege különíthető el (32–118), és ide sorolja a névváltoztatások nyelvföldrajzának problematikáját is (118–31). A lexikális családnév-típusoknak a vizsgálata a kiadvány terjedelmének megközelítőleg a felét teszi ki. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy ez a csoport – főképpen a magyar eredetű réteg – alkotja a magyarországi családnévállomány nagy részét, ezenkívül a jövevényrétegbe tartozó német és szláv eredetű családnevek száma is jelentős (31).

A magyar eredetű nevek csoportjában találjuk például az *András* és a belőle képzett *Anda*, *Andó*, *Andrási* vezetékneveket, továbbá pl. a *Berzsenyi*, *Mizser* és *Varga* családneveket is. A jövevényrétegbe tartozó német gyökerű nevekhez van besorolva a *Gerstner*, *Májner* és *Schmidt* név, a *Lizanec*, *Matóca*, *Novák* és *Vezse* pedig a szláv eredetűeknél szerepel. A román eredetűek csoportját az *Árgyelán*, *Marosán* és *Moldován* vezetéknevek alkotják, végül a cigány nyelvből (is) eredeztethető nevek között található a *Bangó*, *Lolé* és *Pusoma* családnevek magyarázata. A névváltoztatások tárgykörében pedig a *Kárpáti*, *Róna* és *Rónai* vezetéknevek nyelvföldrajzát elemzi.

A morfológiai névtípusokkal kapcsolatban például azt állapítja meg a szerző, hogy „vannak olyan névalkotási módok és -képzők, amelyek alapján nagy biztonsággal beazonosítható egy-egy névegyed nyelvi hovatartozása” (131). A *-cse* képzős magyar családnevek (például a *Gecse*, *Getse* és *Göcse*), valamint a *-fi* és *-fia* utótagú vezetéknevek (pl. *Kunfi*, *Vándorfi*; *Antalfia*, *Péterfia*) és változataik területi megoszlásáról érdekes és tanulságos kép rajzolódik ki (132–41). Ezekhez hasonlóan figyelmet érdemel a *-ský* ~ *-skij* képzős szláv (pl. *Aradszki*, *Babinszki*, *Cselovszki*) és az *-inger* képzővel alkotott német családnevek (pl. *Danzinger*, *Döringer*) elemzése is (142–7). – A „Szemantikai párhuzamok” című fejezetet VÖRÖS FERENC a következőképpen vezeti be: „Az azonos vagy részben azonos foglalkozások megnevezésére szolgáló családnevek kiváló terepet kínálnak a jelentéstani kérdések nyelvföldrajzi vonatkozásainak tárgyalására. A dolog fölöttébb érdekessé tud válni, ha az együtt tárgyalt típusok a névkincsnek más-más eredetrétegéhez tartoznak” (147). Mindezt igen meggyőzően igazolják a következő alfejezetekben (147–73) található nevek és azok elemzése: a lábbelik készítésével összefüggő családnevek (*Csizmadia*, *Schuszter*, *Schumacher* és *Svec*), a ruhakészítéssel összefüggő családnevek (*Szabó*, *Schneider*, *Krajcsir*) és az edénykészítéssel kapcsolatos családnevek (*Fazekas*, *Loncsár* és *Gerencsér*). – A „Hangtani jelenségek” című csoportban a *Fülöp* és a *Domján* családnév fonetikai változatairól és nyelvföldrajzi gyakoriságáról tájékozódhatunk. Különösen feltűnő, hogy a *Domján* vezetéknevek több mint harminc változata (így pl. *Damjan*, *Demény*, *Demján*, *Dimény*, *Domgyán*, *Dömjén* stb.) fordul elő (180–1). – A *Szalai* és *Szatmári* nevek, valamint az *ew*, illetőleg az *eő* betűkapcsolatot tartalmazó családnevek (pl. *Dessewffy*, *Eőri*, *Eördög*) ortográfiai kérdések tárgyalását teszik lehetővé (189–204), amelyeknek „nyelvföldrajzi vizsgálata a szinkrón és történeti kutatások mostoha területének tekinthetők” (189). Ezért is szerencsés a velük való foglalkozás. – Az „Onomatodialektológiai vizsgálatok” című fejezet a vizsgált családnévanyag nyelvjárási, nyelvtörténeti szempontú vallatára fogását teszi lehetővé. Erről az alábbiakban részletesebben is szólok.

A különböző családnevek elemzését – a lexikális típusoktól az onomatodialektológiai vizsgálatokig – minden egyes kategóriában lényegében véve azonos szempontrendszer

szerint végezte a szerző. Így például bevezetőül a szóban forgó vezetéknev eredetéről, előfordulásának körülményeiről (idejéről, elterjedtségi köréről) esik szó, majd megye (és a főváros) szerint összevonva egy-egy táblázatba foglalt összesítésben kapunk képet a vizsgált név gyakoriságáról, Magyarország térképén pedig a nyelvöldrajzát szemlélteti. Hogy VÖRÖS FERENC milyen jól alkalmazza a számítógépes technikát, arról számtalan szemléletes ábra és táblázat tanúskodik, és ezek is segítik az olvasót a szöveges magyarázatok még alaposabb megértésében. Ezt a hatást három szín (a fekete, a fehér és a szürke) árnyalatainak használatával éri el. Bizonyos esetekben a szemléltető jelek felhasználásában lehetne még több színnel is dolgozni, ez azonban nyilvánvalóan megnövelné a kiadás költségeit.

Mindegyik fejezet arról győzött meg, hogy az egyes családnevek elemzése és változataiknak térképeken való ábrázolása a további kutatások számára több szempontból is hasznosítható. Ezen lehetőségek közül a hozzám közelálló onomatodialektológiai, nyelvtörténeti vonatkozású *Juhász ~ Ihász, Juharos ~ Iharos* és *Juhos ~ Ihos* családnev vizsgálatát (203–13) emelem ki néhány ide kapcsolódó adattal és megjegyzéssel. A *Ju*-s kezdetű névváltozatokról azt állapítja meg a szerző, hogy ezeknek előfordulása a Duna vonalától keletre eső területekhez viszonyítva a Dunántúlon számottevően csökken, ezzel szemben az *I*-s változatú családnevek gyakorisága a dunántúli megyékben relatíve jóval nagyobb, amint az a *Juhász ~ Ihász* családnevváltozatokat szemléltető térképeken jól látható (207–8). Ezek a névváltozatok idézték föl bennem azt, hogy nyelvjárásainkban az említett családnevekéhez hasonló szóföldrajzi különbség jellemzi a *juhar(fa) ~ ihar(fa), juhász ~ ihász, juszalag ~ iszalag* köznevek alakváltozatait, amint azt az „Új magyar tájszótár” 2. kötetében található példák is mutatják. Ezen köznevek alakváltozatainak szóföldrajzi eltérése is megerősíti azon föltevését, hogy a *-ju (> ji) > i* irányú hangváltozás ómagyar kori góca, amint az a 85. ábrán látható (208), a Dunántúl középső régiójára tehető.

3. Áttekintve VÖRÖS FERENC szóban forgó kiadványát, azt állapíthatom meg, hogy személyében, tudományos és számítástechnikai fölkészültségében, kutatási előzményeiben minden föltétel adva volt ahhoz, hogy ez a nagy jelentőségű munkája önálló kötetként napvilágot láthasson. Elegendő érvként szolgálhat erre például az a tény, amely a felhasznált szakirodalomból is jól kirajzolódik: a felsorolásban huszonegy előtanulmánynak tekinthető publikációja szerepel, olyanok, amelyek hasznos előzményül szolgáltak kiadványához. A szerző céltudatosságát és a megjelentetés szervezettségét, gyors megvalósítását jól jelzi, hogy könyvébe az a tanulmánya is bekerült, amely a Magyar Nyelv 2. és 3. számában 2010-ben látott napvilágot.

A „Családnevek térképlapjainak nyelvöldrajzi vallomása” című munkájának témája aktuális, kiadása úttörő jelentőségű. A vizsgált adatok gazdagsága és feldolgozásmódja VÖRÖS FERENC széleskörű érdeklődéséről, kiváló elemzőképességéről egyaránt tanúskodik. Kiadványa nagy előrelépést jelent a családnevatlasz műfajában, amelynek remélhetőleg belátható időn belül folytatása is lesz.

SZABÓ JÓZSEF